

İMÂM-I TİRMİZİ

Ass. Lütfullah CEBECİ

Hicretin 200. senesinde Tirmiz Şehrî'nde istikbâlin büyük muhaddislerinden biri olacak olan bir çocuk doğdu (1). Diğer bir rivayete göre bu doğum hicrî 209 senesinde idi (2).

Bu çocuğun dedesi Servetü'bnü Mûsâ, Merv'li idi. el-Leysü'bnü Seyyâr zamanında Merv'den Tirmiz'e göçmüş ve oraya yerleşmişti. İmâm-ı Tirmizî de burada doğmuş ve burada büyümüşdü (3).

İmâm'ın hayatıyla ilgili mâlumat —bu kadar meşhur bir zat olmasına rağmen— oldukça azdır. Babasının durumunu, âilesinin maddî ve ilmî vaziyetini kardeşleri olup olmadığını ve benzeri seyleri, O'ndan bahseden kaynaklardan öğrenemedik.

Nesebi : Muhammedü'bnü 'İsâ ibni Servetü'bnü Şeddâd (4) İbni Mûsâ İbni'd-Daḥḥâki's-Sülemiyyi'd-Darîru'l-Bûgîyyu't-Tirmizî'dir (5). İbnü Ḥacer'in ifadesine göre, İbnü's-Seken es-Sülemiyyü't-Tirmizî şeklinde bir başka kısa tertîbi de vardır (6).

- (1) Tuḥfetü'l-Aḥvezî (Mukaddimesi), Ebu'l-Alâ Muhammedü'bnü 'Abdurrahîmi'l-Mübârekfûrî (v. 1283 hic.), Matba'atü'l-Bihâletü'l-Cedîde, Kahire, Tarihsiz, I, 328.
- (2) Sünenü't-Tirmizî (el-Sâmi'ü's-Şaḥîḥ), Tahkîk : Ahmed Muhammed Şâkir ve İbrâhîm 'Utve 'İvâz, Mektebetü'l-İslâmiyye, I, 77.
- (3) Tuḥfetü'l-Aḥvezî (Muk.), I, 329 (El-Bukâ'i'nin «el-Keşf»inden naklen).
- (4) Kitâbu'l-Enşâb, Ebû Saîd Abdülkerîm Übnü Muhammed es-Sem'ânî (v. 562), neş.: D. S. Margoliouth, Ofset baskı, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdad, 1970, 106/b.
- (5) Vefeyâtü'l-A'yân, İbnü Hallikân (v. 681), Taḥ : Dr. İhsân Abbas, Garîb Matbaası, Bey. 4/278.
- (6) Tehzîbü't-Tehzîb, İbnü Ḥacer (v. 852), Beyrut, 1968, 9/387.

Ebû 'İsâ Muhammed, İslâm Aleminde «et-Tirmizî» lakabıyla meşhur olmuştur (7). Bu lakab ona memleketine izafeten verilmiştir.

Tirmiz, uzun geçmişi bulunan meşhur ve büyük şehirlerden biridir, Orta Asya'da Ceyhun, diğer ismi ile Belh Nehri'nin kuzey kenarında, Surhab Çayı'nın Ceyhuna katıldığı yerdedir. Elân küçük bir kasaba olan Tirmiz, eskiden büyük, geniş, nüfusu hayli kabarık şehirlerdendi. Ortasında surlarla çevrili bir kalesi vardı. Çarşıları muntazam ve tuğla döşeliydi. Buhârâ'nın 380 km. güney-doğusunda, Belh Şehri'nin 80 km. Kuzey-doğusunda, 37 derece kuzey paraleli, 67 derece doğu meridyeni üzerinde yer alır (8).

İslâm Medeniyetinin parlak devirlerinde meşhur bir şehir olan Tirmiz, Cengiz Han tarafından tamâmen yakılıp yıkılmış ve daha sonra da o eski ma'mûriyetini bir daha bulamamıştır (9).

İlim ehli bu şehrin isminin telaffuzunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onu «Termiz» şeklinde okurken bazıları «Türmiz» şeklinde diğer bazıları da «Tirmiz» şeklinde okumuşlardır. Makbul olan ve bu şehrin sâkinlerinin telâffuzu olan son şeklidir (10).

İmâm-ı Tirmizî'nin künyesi Ebû 'İsâ'dır. İmâm, ismi Muhammed olmasına rağmen kendisinden bahsederken daha ziyâde künyesini kullanır. Bazı âlimler O'nun bu künyesini, İbnü Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki : «Ebû 'İsâ künyesini alan bir adama Resûlullah (as) : —'İsâ (as)'ın babası yoktur; demişti.» hadîsinden dolayı pek iyi görmemişlerdir. Fakat buna karşı aksini ifade eden hadîşlerle cevap verilmiştir (11).

Ebû 'İsâ büyük hadis âlimlerinden olana kadar uzun, hızlı ve çoğu seyahatlarla geçen bir talebelik devresi geçirmiştir. İmâm'ın

-
- (7) Buhârî ve Tirmizî'nin hocası olan Ebu'l-Hasan Ahmedü'bnü Hasan (v. 240) ile «Nevâdirü'l-Uşûl» sahibi Ebû Abdillâh Muhammedü'bnü 'Ali (v. 250) da bu lakapla meşhurdurlar.
 - (8) Mu'cemu'l-Buldân, Yâkûtu'l-Hamevî, Dâr-u Sâder Beyrut, 1956,2/26; Kâmûsu'l-A'lâm, Şemseddin Sâmî, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1891 (h. 1308), 3/1644; Kitâbu'l-Ensâb, 106/b; İslâm Ansiklopedisi, M. Eğ. Bakanlığı Yayınları, I. Bas. İstanbul, 1974, 12-I/388.
 - (9) Kâmûsu'l-A'lâm, 3/1644.
 - (10) Kitâbu'l-Ensâb, 106/b; Vefeyâtu'l-A'yân, 4/195.
 - (11) Tuḥfetu'l-Aḥvezi, (Muk.) 1/343-344.

bilhassâ ilk talebelik yıllarına rastlayan devir, kendilerine gerçekten üstâd demeye lâyık büyük İslâm âlimlerinin son demetlerinin yaşadığı devirdi. Bu bakımdan O'nu şanslı sayabiliriz.

Tirmizî bu büyük âlimlerden bir çoğunun derslerinde ve halkalarında bulunmuştur. Tedrîsi sadece hadis sahasında olmamış, fıkıh ilminde de müctehid derecesine çıkacak kadar derin tetkîk ve tettebbu'u olmuştur.

İlim talebi gagesiyle Horasan, Rey, Vâsıt, 'Irâk, Kûfe, Başra ve Hicâz'da birçok şeyahatlarda bulunmuş ve sayılamayacak kadar çok şeyh ve râviden hadis almıştır. Sünen'inde bu kimselerin çoğunu zikretmiştir (12).

Kaynaklarda isimlerini tesbît ettiğimiz üstâdlarından başlıcaları şunlardır :

Muhammedü'bnü Beşâr Bündâr (162-252), Ebbû Mûsâ Muhammedü'bnü'l-Müsennâ (162-252), Zeydü'bnü Yahyâ Ül-Hisânî (V. 254), Abbâsü'bnü'l-'İbdul'azîmü'l-'Anberî (v. 246), Ebû Sa'îdü'l-Eşecc, 'Abdullahi'bnü'l-Sa'îdi'l-Kindî (V. 257), Ebû Hafs 'Amrû'bnü 'Aliyyi'l-Fellâs (160-249), Ya'kûbü'bnü İbrâhîmi'd-Devrâkî (166-252), Muhammedü'bnü Ma'meri'l-Şaysîyyü'l-Bağrânî (v. 250), Nasrû'bnü 'Aliyyi'l-Cehdâmî (v. 250) ... Bu dokuz üstâd Tirmizî'nin Kütüb-ü Sitte'nin diğer imâmlarıyla müşterek hadis aldığı hocalarıdır (13). Ebû Abdullah Muhammedü'bnü İsmâîli'l-Buhârî (194-256), Müslimü'bnü'l-Haccâcî'l-Kuşeyrî (204-261), Ebû Dâvûdi's-Sicistânî (202-275), Ahmâdü'bnü Hanbel (164-241), Kuteybetü'bnü Sa'îdi's-Sakafî (150-240), Ebû Mûs'âb Ahmedü'bnü Ebî Bekri'z-Zührî (150-242), İbrâhîmü'bnü 'Abdillahi'l-Herevî (178-244), İsmâîlü'bnü Mûsâ es-Süddî (v. 245), Süveydü'bnü Nasri'l-Mervezî (v. 240), Muhammedü'bnü 'Abdilmelik'bnü Ebî Ş-Şevârib (v. 244), 'Abdullahü'bnü Mu'âviyete'l-Cüme'hî (v. 243), 'Aliyyü'bnü Hücri'l-Mervezî (v. 244), Mahmûdü'bnü Geylân, Ahmâdü'bnü Munî, Mu-

(12) Mevzû'âtü'l-'Ulûm, Taşköprüzâde Ahmed Efendi, Ter.: Taşköprüzâde Muhammed, 1. baskı, İstanbul, 1313 (hic.), 1/585; Tehzîbü't-Tehzîb, 9/387; Tuhfetü'l-Ahvezi (Muk.), 1/340.

(13) Sünenü't-Tirmizî, 1/80 (tahkik edenin mukaddimesinden.)

hammedü'bnü Müsennâ, Süfyânü'bnü Veki'.. ve 'Irak, Hicâz ehlin-
den birçok âlimler (14).

Bu isimler içinde O'na hadis sahâsında gerçekten faydalı olan ve O'nun derinleşmesini sağlayan Buhârî Hazretleri'dir (15). Tirmizî'nin Buhârî'yle birhaylı münâsebet ve mübâheseleri olmuştur. Bu mübâheselerinde bazen Buhârî'ye muvâfakat etmişse de bazen muhalefeti de vaki' olmuştur. Meselâ -Tirmizî, bir hadisteki râvîlerin ihtilafli rivâyetleri hakkında Buhârî'ye : —Bu rivâyetlerden hangisi doğrudur? diye sormuştur. Daha sonra Buhârî'nin doğru olarak gösterdiği hadisi değil de diğerini kendisince bir başka delile dayanarak tercih etmiş ve hocası olan Buhârî'yi kuru kuruya taklîd etmemiştir (16). Tirmizî'nin Sünen'inde, bazı hadisleri zikir esnâsında : —Bu hadisi Buhârî benden duydu. Diyerek, İmâm-ı Buhârî'nin kendisinden hadis aldığını ifade etmiştir (17). Bu hususta İbnü Hacer'in naklettiği şu söz de nakle değer : -İmâm-ı Buhârî, Tirmizî'ye : Senin benden istifadenden çok ben senden (senin ilminden) istifade ettim; demiştir ki, bu Tirmizî hakkında büyük bir şehâdetir (18). Tirmizî de Buhârî hakkında : -Sünen'imde hadis illetleri, râvîler ve hadis tarihiyle ilgili bilgilerin çoğu Buhârî ile yaptığım mübâheselerin mahsûlüdür. Horasan ve 'Irâk'ta O'nun kadar hadis illetleri ve tarihinde âlim hiç bir kimse görmedim; demiştir (19).

Bir kimsenin muhaddis, müctehid, fakîh, şeyh ve benzeri bir mertebeyi kazanabilmesi için herşeyden önce mükemmel bir ze-kâya ve derin bir dehâya sahip olması gerekir.

Tirmizî, Allah Teâlâ'nın bu nimetten bol bol lutfettiği nâdir zatlardan idi.

İdrîsî nakleder : «Ebû 'İsâ et-Tirmizî'den şunu anlattığını işittim : -Mekke'nin bir caddesinde gezerken, daha önceden ken-

(14) Tezkiretü'l-Huffâz, Ez, Zehebî (v. 748), III. baskı, Dâiretü'l-Ma'âri-
fi'l-'Usmâniyye, Haydârâbâd, 1956, 2/634; Kitâbu'l-Ensâb, 106/b;
Mevzû'âtu'l-'Ulûm, 1/585.

(15) Tezkiretü'l-Huffâz, 2/634.

(16) Sünenü't-Tirmizî (Mukaddime), 1/83.

(17) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/388-389.

(18) a.g.e., 9/388-389.

(19) Sünenü't-Tirmizî (Kitâbu'l-İlel'de), 5/738.

disinden iki defter dolusu hadis yazdığım bir üstâda rastlamıştım. Ondan yazdığım hadis defterlerinin yanında olduğunu zannediyordum. Üstâddan o hadisleri bizzat ağzından dinleme fırsatını bana vermesi için ricâda bulundum. O da ricâmı kabul edip, hadisleri rivâyet etmeye başladı. Bir baktı mki yanımdaki defterler hiç yazılmamış boş defterler idi. Üstâd hadislerinin rivayetini bitirince buna muttalî oldu ve kızarak : - Yoksa sen benimle alay mı ediyorsun? Yaptığına utanmıyor musun? dedi. Bunun üzerine ona durumu izah ettim ve : - Ben o hadisleri ezberlemiştim. dedim. Üstâd : - Oku bakayım öyleyse, dedi. Bütün hadisleri ezberden sırayla okudum. Bitirdiğimde : - Daha önceden buna çalışmış mı idin? diye sordu. - Hayır, cevabını verince üstâd ezberlenmesi zor, birbirinden ayırılması güç, çetrefilli kırk kadar hadis daha okuyup : - Haydi bakalım, dedi. Ben de o hadislerin hepsini hiç hatasız tekrarladım. Üstâd : Şimdiye kadar senin gibi birisini görmedim; dedi. (20)

Tirmizî'nin buna benzer diğer bir menkıbesi de şöyle : «İmâm Tirmizî hacc için yola çıkmıştı. Yolda iken muhaddislerden birisine rastlamıştı. Ondan bildiği hadisleri dinlemek istedi. Hadis âlimi ona, mürekkebe ve kalem getinmesini istedi. Tirmizî aradı ama istediklerini bulamadı. Fakat bulmuş gibi davrandı. Muhaddisin huzuruna oturdu, Üstâd da bildiği hadisleri okumaya başladı. Tirmizî, önündeki kağıda sanki üstâdın rivayetlerini yazıyormuş gibi elini kağıt üzerinde yürütüyordu. Üstâd altmış kadar hadis nakletmişti ki durumun farkına vardı. Baktı ki önündeki kağıt bembeyaz duruyor. Bunun üzerine kızdı ve : Sen vakitlerimi boşa harcıyorsun. dedi. Buna cevap olarak Tirmizî de : - Söylediklerinizi (kalem ve mürekkebe bulamadığım için) yazamadıysam da hepsini ezberime aldım. dedi ve altmış kadar olan hadislerin bütününü hatasız tekrarladı. O zaman üstâd bu talebenin hıfzına hayret etmişti (21).

Bu menkıbelerinden Tirmizî'nin hıfz ve zekasının derecesini anladığımız gibi bazı âdetlerini de görüyoruz. O, hıfzının mükemmelliğine rağmen, hadisleri yazarak da kaydediyordu. Böylece hıfzını takviye ediyordu. Yine bu ve benzeri menkıbelerinden anlı-

(20) Tehzibü't-Tehzib, 9/389; Tezkiretü'l-Huffâz 2/635.

(21) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/339.

yoruz ki o, yolda, belde, seferde ve eline geçirdiği her fırsatta ilme sahip çıkıyor ve hadis tedrisi için gayret sarfediyordu.

İdrîsî, Tirmizî hakkında şunu da nakleder : «Ebû 'İsâ et-Tirmizî, hıfz sağlamlığında darb-ı mesel olmuştu. O hadis ilminde kendilerine uyulan, sözü dinlenen imâmlardandı. Alimdi işini sağlam yapardı.» (22).

El-Hâkimü'n-Nisâbü'ri de : «Ömerü'bnü 'Aleke'den işittim ki İmâm-ı Buhârî vefat ettiği zaman geride kalanlar içinde ilim, hıfz, takva ve zühdde Ebû 'İsâ et-Tirmizî gibisi yoktu, dedi.» diye rivayet etmişti (23).

Hadiste en büyük isim olan İmâm-ı Buhârî'nin O'nun hakkındaki şehâdeti kafî olmasına rağmen biz O'nun şehâdetine şunları da ilave edelim. İbnü Hibbân e s - S ikât'ında O'ndan bahsederken : »O s ikâ, sözüne güvenilir, doğruluğu tam râvilerdendir.» der (24) der (24) «O, hâfız, s ikâ, s ikalığında herkesin mütefik olduğu bir zattır.» sözünü İmâm-ı Nevevî, Hâfız Ebû Ya'le gibi bir çok âlimler tekrar etmiştir (25).

Fakat bu noktada Tirmizî'nin kuvvetli ve sika bir hadis râvisi oluşunu kabul etmeyen bir âlimle karşılaşıyoruz. Endülüslü Ebû Muhammedü'bnü Hâzım... Bu zat el-Ferâiz isimli eserinde : «Ebû 'İsâ et-Tirmizî mechul (yani hâli bilinmeyen, rivâyeti az olan, herkes tarafından bilinmeyen) bir râvidir.» diyor. Tehzîbü't-Tehzîb'inde bunu nakleden İbnü Hâcer : «Bu söze hiç itibar yoktur. Zannedersem İbnü Hâzım, Tirmizî'nin ilim ve hıfzına ait menkibelerine, kitaplarına muttali olamamıştır. Hem sonra bu adam, Tirmizî hakkındaki görüşünü sika ve meşhur âlimlerden Ebû'l-Kâsımî'l-Bağavî, İsmâ'ilü'bnü Muhammed, ve İbnü'l-Abbâsî'l-Eşam gibi hafızlara istinâden söylüyor. Halbuki o zatlar Tirmizî'yi çok iyi tanıyan kimselerdir» der (26).

İmâm-ı Tirmizî hazretleri, diğer bir çok muhaddis gibi talebeliğin yanısıra muallimliği de beraber yürütüyordu. Bir taraftan

(22) Vefeyâtü'l-A'yân, 4/278; Kitâbu'l-Ensâb, 106/b.

(23) Tezkiretü'l-Huffâz, 2/634

(24) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/389.

(25) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/341-342.

(26) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/389

her fırsattan yararlanarak hadis topluyor, bir taraftan da isteyenlere hadis rivayetinde bulunuyordu. Binâen'aleyh O'nun hocaları gibi birçok talebeleri vardı. Bu talebelerinin bazı meşhurlarını şu şekilde sıralaya biliriz : Ebû Hâmid Ahmedü'bnü 'Abdillahi'bnü Dâvûdi'l-Merveziyyü't-Tâcir, el-Heys emü'bnü Küleybi's-Şâsî, Ebû'l-'Abbas Muhammedü'bnü Ahmede'l-Mahbûbiyyü'l-Mervezî, Ahmedü'bnü Yûsufe'n-Neseffî, Ebû'l-Hâris Esedü'bnü Hamdüye, Dâvûdü'bnü Naşiri'bnü Süheyli'l-Bezdevî, 'Abdü'bnü Muhammedü'bnü Maḥmûdi'n-Neseffî, Maḥmûdü'bünü Numeyr, Ebû Ca'fer Muhammedü'bnü Süfyânî'bnü'n-Naşri'n-Nesefiyyün, Muhammedü'bnü'l-Münziri'bnü's-Sâ'idi'l-Herevî (27), Mekhülü'bnü'l-Fadl, Hammâdü'bnü Şâkir, Ahmedü'bnü 'Aliyyi'bnü Hasneviyye (28), Ebû Zerrîn Muhammedü'bnü İbrâhîm, Ebû Muhammed el-Hasenü'bnü İbrâhîme'l-Kattân, Ebû'l-Hasâni'l-Fizârî (29), Muhammedü'bnü Sâ'idi'l-Gazzâl, Yeknizü'bnü Muhammedü'd-Deḡkân, Ebû'n-Naşr er-Reyevî, Ebû 'Aliyyü'bnü Harb (30) ve diğerleri...

İmâm'ın hayatını tedkik ederken insanın aklına hangi mezhepten olduğu takılıyor. Acaba O, Hanefî mi idi, Mâlikî mi idi, Hanbelî mi yoksa Şafiî mi idi?

Mevzû'âtü'l-'Ulûm'da : «O 'ulemâ-ı huffâz-ı a'lâmın biri idi. Fıkıhda dahî yed-i sâlihası vardı.» demektedir (31). Ki bu bize yukarda da beyan ettiğimiz gibi Tirmizî'nin yalnız hadisle meşgul olmadığını, fıkıhla da haşır neşir olduğunu gösterir. Buna göre tesbîti gereken mesele O'nun bir müctehid mi yoksa bizler gibi mukallid mi olduğu meselesidir. Bunun cevabını Sünen'in şerhi olan Tuḡfetü'l-Aḡvezi'nin mukaddimesinden öğrenebiliriz :

«Bazı Hanefî imâmları, İmâm Ebû 'İsâ et-Tirmizî'yi Şafiî mezhebinden zannettiler. Bazıları da : -O Hanbelî mezhebine bağlıdır. dediler. Bunlar yanlış görüşlerdir. Doğrusu O Hanefî olmadığı gibi, Şafiî veya Hanbelî veya Mâlikî de değildi. Aksine O sünnete tâbî sünnetle âmîl müctehid bir hadis âlimi idi. O'nun Sünen'ini oku-

(27) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/387.

(28) Tezkiretü'l-Huffâz, 2/634.

(29) Tuḡfetü'l-Aḡvezi (Muk.), 1/360.

(30) Kitâbu'l-Ensâb, 106/b.

(31) Mevzu'âtü'l-'Ulûm, 1/585.

yan ve tetkik eden her akl-ı selim sahibinin kabul edebileceği gibi O mukallid olmamıştır. Eğer O, meselâ Şâfiî olsa idi Sünen'indeki bütün mevzu ve meselelerde İmâm Şâfiî'nin mezhebi üzere hükümlere ulaşırdı. Halbuki durum bunun aksinedir. Kitabında bir kısım meselelerde Şâfiî'nin hükümlerinin aksi hükümlere ulaşmıştır. Sonra, Sünen'inde bazı hadisleri rivayet ettikten sonra : -Ashâbımız İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâkû'bnü Râhûye indinde hüküm bu hadise göredir; demesi O'nun ne Şâfiî ne de Hanbelî olduğunu, sadece müctehid muhaddislerden olduğunu ifade eder. Çünkü Tirmizî'nin «Ashâbımız» ifadesi ile kasd ettiği hadis ashâbıdır.» (32).

Tirmizî, içli, mütevâzî, rakîk kalbli bir zattı. Çoğu zaman Allah'a karşı tazarrû' ederek ağlardı. Bu yüzden ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmişti. (33) Bundan dolayı O'na «ed-Darîr» lakabı da verilmişti. Bunun annesinden, âmâ olarak doğduğu için verildiğini söyleyenler olmuşsa da pek kabul edilmemiştir (34).

Bütün insanlar gibi bir gün o da bu fânî dünyâdan göçtü. Fakat her göçenin göçü bir olmaz. Bazıları daha acı, geride kalanlar için daha zor gelirdi.

Bir rivâveye göre hicrî 270 de kurban bayramı günü (35), bir diğer rivayete göre hicrî 275 de (36) ve kuvvetli görüşe göre ise hicrî 279 (milâdî 889) da recep ayının 13. günü, bir salı gecesinde, doğduğu Tirmiz Şehri'nin altı fersah uzağındaki Bôğ köyünde İmâmımız Rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur (37). Bundan dolayı es-Sem'ânî onu «el-Bôğî» lakabı ile de zikretmiştir (38). Vefat ettiğinde Tirmizî yetmiş yaşında idi (39). Buna göre doğumunun hicrî 209 senesinde olması gerekir.

(32) Tuḥfetü'l-Aḥ-veẓî (Muk.), 1/350-352.

(33) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/389; Tezkiretü'l-Ḥuffâz, 2/634.

(34) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/389; İslâm Ansiklopedisi, 12/389.

(35) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/389.

(36) Kitâbu'l-Enşâb, 106/b.

(37) Tezkiretü'l-Ḥuffâz, 2/635; Vefeyâtü'l-A'yân, 4/278; Mizânü'l-İ'tidâl, Ebû JAbdullah Muḥammed ez-Zehbî, Tah: Ali Muḥammed El-Becâvî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ?/? , 3/678.

(38) Kitâbü'l-Enşâb, 106/b.

(39) Mizânü'l-İ'tidâl, 3/678.

SÜNENÜ'T-TİRMİZİ :

Hayat sürdükleri asırlarda meşhur olan insanların çoğu, zamanın akıp gitmesiyle unutulurlar ve sanki dünyâya hiç gelmemiş gibi olurlar. Arkalarında bir emâre, bir işâret, bir eser bırakan kişiler, o eserleri ile asırlar ötesine isimlerini duyururlar, asırlar ötesini idâre ederler ve tesir altına alırlar, böylece isimlerini zihinlere kazırlar.

İmâm-ı Tirmizî hazretleri bu dünyâdan göçeli onbir asır gibi muazzam bir zaman geçmesine rağmen islâmî ilimlerin bilhassa hadis sâhasında isminden çok ve sık sık bahsedilen bir âlim olmuş ise bunu Sünneü't-Tirmizî ismi ile meşhur eserinde borçudur.

Kendi ismiyle beraber müellifinin ismini de yüzyıllar boyunca tâze ve yepyeni tutan bu eseri kısaca da olsa tedkik etmek icâb eder.

Tedkike kitâbının isminden başlayalım. Eserin ismi hususunda bazı ihtilaflara şahid olmaktayız. Kâtib Çelebi : «Kitâb, müellifine nisbetle Câmiu't-Tirmizî diye meşhur olmuşsa da Sünen ismi ile de anıldığı olmuştur. İlk isim daha çok kullanılmaktadır» (40) der. Eserin ismine bir çok yerlerde «el-Câmi'u's- Sahîh» şeklinde rastlanmaktadır. Nitekim eserin beş cilt halindeki son baskısında da «el-Câmi'u's-Sahîh» ismiyle «Sünenü't-Tirmizî» isimleri beraber zikredilmiştir. Bunlara göre eser üç ayrı isimle zikredilmektedir. Ancak eserin «el-Câmi'u's-Sahîh» ismiyle anılmasına itiraz edenler olmuştur. Celâlü'd-Dîn es-Suyûtî bu itirazı şu şekilde cevap vermiştir : «Eğer sen, içinde bazı zayıf hadisler olmasına rağmen Tirmizî'nin Sünen'ine niçin el-Câmi'u's-Sahîh veya Sahîh ismi veriliyor? dersen, ben de, Tirmizî'nin Sünen'indeki hadislerin çoğu, kendilerinden fikhî hükümler çıkarmaya müsâid sahîh hadislerdir ve zayıf olan hadisler bunlara nazaran çok azdır, derim.» (41)

Kitâb üzerinde ikinci bir ihtilaf mevzu'u da bu kitâbın Küttüb-ü Sitte içinde kaçınca mertebeyi işgal ettiği meselesidir. Keşfu'z-

(40) Keşfu'z-Zunûn, Kâtib Çelebi, M. Eğ. Bakanlığı yayını, II. baskı, İstanbul, 1971, 1/559.

(41) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/358.

Zunûn'da : «O (Sünenü't-Tirmizî), Kütüb-ü Sitte'nin (Sahîheyn'den sonra) üçüncü kitâbudur.» denir (42). Tedrîbu'r-Râvî'de İmâm-ı Zühri'den naklen : «Câmi'u't-Tirmizî'nin rütbesi, Ebû Dâvûd ve en-Nesâî'nin Sünen'lerinin altına düşmüştür. Çünkü O, el-Maslûb el-Kelbî ve benzeri makbul olmayan râvîlerin hadislerini de almıştır.» denmektedir (43).

Tirmizî'nin Sünen'inin makbul altı hadis kitabı Kütüb-ü Sitte içinde üçüncü yeri işgal ettiğini iddiâ edenlerden İbnü'l-'Arabî, Sünen'e yazdığı şerhinin evvelinde bu hususta şöyle diyor : «Buhârî'nin kitabı asıldır. İmâmü Mâlik'in Muvattâ'ı da ilktir. Bunların akabinde Müslim ve Tirmizî'nin eserleri gelir. Tirmizî'nin Sünen'inin yaygın nefâseti, tadı ve hoşluğunun bir benzeri hiçbir kitabda yoktur. Çünkü onda fâidedeli ondört ilim vardır. Tirmizî onu amele en yakın olarak tasnîf etti. İsnâdlarını beyân etti. Sahîhini zayıfını ortaya koydu. Bir hadisin çeşitli senedlerini saydı. Bütününü cerh ve ta'dîlin süzgecinden geçirdi. İsimleri künyelerle serdetti. Hadislerin mevsûl mu maktu'mu olduğunu da tavrîh etti. Rivâyet ettiği hadisin kendisiyle amel edilmemiş olduğunu bildirdi. Hadis âlimlerinin ihtilaflarını (o hadisi makbul addedip addetmediklerini), bütün bunlara ilâveten, bildirdi.» (44).

İbnü'l-'Arabî'nin böyle söylemesine rağmen âlimlerin ekserîsi O'nun Sünen'inin mertebesinin Ebû Dâvûd'un sünen'inden sonra Kütüb-ü Sitte içinde dördüncü olduğunu kabul etmişlerdir (45).

Kütüb-ü Sitte içindeki yerini belirttiğimiz bu kitabı için Tirmizî şunları söylüyor : «Bu kitabı tasnîf ettikten sonra onu Hicâz âlimlerine takdîm ettim beğendiler. 'Irâk'lı âlimlere takdîm ettim takdîr ettiler. Horasan âlimlerine takdîm ettim onlar da beğendiler. Her kimin evinde bu kitâb mevcûd ise o evde Resûlullah (as) konuşuyor gibîdir (46).»

(42) Keşfu'z-Zunûn, 1/559.

(43) Tedrîbu'r-Râvî, Celâlüddîn Es-Suyûtî, II. baskı, Sa'âdet Matba'ası, Mısır, 1966, 1/171.

(44) Jarizâtü'l-Ahvezi, Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, Mektetü'l-Ma'ârif, Beyrut 1/5.

(45) Tuḥfetü'l-Ahvezi (Muk.), 1/356-364.

(46) Tezkiretü'l-Ḥuffâz, 2/634.

Tirmizî'nin bu sözünü te'yîd eden birçok âlimin sözlerini sıralamak mümkün fakat biz onlardan bazılarını zikretmekle iktifâ edeceğiz.

Bazıları onun için şöyle demişlerdir : «Bu kitab, kitabların güzelidir. Tertîbi hoş, tekrârı az, fâidesi ekserî kitabdan fazladır. İçinde diğer kitaplarda bulunmayan menfe'atler vardır. Sonuna ilave edilmiş olan Kitâbu'l-'Îlel'de de birçok fâideli şeyler vardır, Kitâba vâkıf olanlar onun kadrini ve rütbesini açıkça görebilirler.» (47)

Şeyhu'l-İslâm Ebû İsmâ'îl'l-Herevî : «Bizce Tirmizî'nin kitâbı, Buḥârî'nin ve Müslim'in kitabından daha fâidelidir. (daha sa-hîh değil).» demişti. -Niçin, Ey Üstâd? diye sorulunca : -Onların kitablarının tam ilim ehlinden olmayan kimselere fâidesi olmaz. (Onlardan ancak gerçek ilim sahipleri istifâde edebilir.) Halbuki Tirmizî'nin eserinde hadisler iyice izâh edilmiş, durumları açıklanmış, böylece bütün muhaddislerin, fakihlerin yanı sıra diğer ilim ehli olmayan insanların istifâde edebilecekleri bir duruma gelmiştir; cevabını vermişti.» (48)

Hafız Ebû'l-Fazl İbnü Tâhir'in, Kütüb-ü Sitte'nin altı imâmının hadis kabul şartlarını tek tek ele aldığı bir kitâbı var. Bu eserin ismi «Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte» olup, müellifinin ifadesine göre altı İmâm'ın kitablarının siyak ve sibâkına bakarak, onların muhtemelen hangi şartlar altında hadis kabul ettiklerini, ne gibi şartlar ileri sürmüş olabileceklerini izâh etmektedir. İhtimal üzerine binâ edilmiş olmasına rağmen kitabın yine de önemi vardır. Bu kitaba göre diğer imâmlarla beraber Tirmizî'nin şartlarını şu şekilde buluyoruz : «Buḥârî ile Müslim'in şartı, sikâ râviler tarafından rivayet olan ve rivâyeti meşhur bir sahâbeye ulaşan, senesinde kesinti olmayan hadisleri ihrâc etmektir. Ebû Dâvûd ile 'en-Nesâî'nin kitabı üç kısımda mütâlaa edilir, Birinci kısım, Sahîheyn'de yer alan hadislerdir. İkinci kısım, kendi şartlarına göre olan hadislerdir. Bu iki imâmın şartına göre hadis, mürsel ve münkâtı' olmayacak, muttâsıl senedli sahîh hadis olacak. Aynı zamanda zikrolunan hadislere uymayan hadislerdir. Bu kısımdakilerin sıhhatinde kesinlik yoktur. Bu çeşit hadisleri zik-

(47) Mevzu'âtü'l-'Ulûm, 1/585.

(48) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/355.

rederlerken ilim ehlinin anlayacağı tarzda illetini beyân etmiştir. Ebû 'Isâ et-Tirmizî'nin şartlarına gelince, O'nun kitabı dört kısım altında, dört çeşit hadis ihtiva eder : Birincisi, Buḥârî ile Müslim'in muvâfık gördükleri hadislerdir. İkincisi, Ebû Dâvûd ile en-Nesâî'nin şartlarına uygun olan hadislerdir. Üçüncüsü, Ebû Dâvûd ile en-Nesâî'nin, kitablarında üçüncü kısım olarak zikrolunan, senedleri inkitâsız, illetleri belirtilmiş hadislerdir. Dördüncü kısım hadisleri müellifin ağzından dinleyelim : «Bu kitabımda rivâyet ettiğim hadislerin hepsi ile bir kısım fakûhler amel etmişlerdir.» Bu ifadeye göre Tirmizî, fetvâ verenin, fetvâsında delil olarak aldığı bütün hadisleri veya mükellef olan âmilin kendisi ile amel ettiği, senedi sahîh olsun sakim olsun, bütün hadisleri kitabına almıştır.» (49)

«Muhaddis Zührî'ye ulaşır, onunla mülâzemet eden fakat cerh ve ta'dîl âlimlerinin ithamlarından kurtulamayan, red ve kabul arasında bulunan râviler Ebû Dâvûd ve en-Nesâî'nin şartlarına uygun olan râvilerdir. Cerh ve ta'dîl karşısında bu iki imâmın râvileri gibi olup da İmâm-ı Zührî ile hadisteki mümâreseleri pek fazla olmayan râviler de İmâm-ı Tirmizî'nin şartlarına uygun olan râvilerdir. Bu durumda Tirmizî'nin şartı Ebû Dâvûd'un şartından daha mütekâmindir. Çünkü, hadis zayıf olduğunda veya şarta uyan bir râvî tarafından rivâyet olduğunda, Tirmizî o hadisin illetini beyân edip okuyanları onun zayıflığına karşı uyarıyor ve böylece bu durumdaki hadis O'nun nazarında şevâhid ve mütâbî' mevkiinde zikredilmiş oluyor.» (50)

Sünenü't-Tirmizî, İmâm-ı Tirmizî'den son nüsha müstensihine kadar uzanan rivâyet zincirini sayarak başlıyor ve «El-Ḥamdu li'l-lâhi Rabbi'l-Âlemîn ve salâtuhû ve selâmuhû 'alâ seyyidinâ Muḥammedini'n-Nebiyyi ve 'alâ âlihi't-tâhirîn» ibâresi ile son bulur.

Sünen'in müellifinden gelen bazı husûsiyetleri vardır.

(49) Şurûḫü'l-Eimmeti's-Sitte, İbnü Tâhîr, Tah. : Zâhidü'l-Kevseri, Mektebetü'l-Ḳudsî, Ḳâhire. 1357, 10-13 (Bu eser Doç. Dr. İbrâhîm Cânân tarafından terceme edilerek İslâmî İlimler Fakültesinin neşri olan «Prof. Dr. M. T. Okıç Armağanı»nda yayınlanmıştır.)

(50) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/363.

Celâlü'd-Dîn es-Suyûtî «Kûtu'l-Mu'tezî isimli Sünen şerhinde Ebû 'Abdullah Muhammedü'bnü 'Ömere'bni Reşid'den şu sözü naklediyor : «Tirmizî'nin Sünen'i hadisleri bablara göre sıralanmış olarak ihtivâ eder. Bu onun birinci ilmî meziyetidir. Fıkıh, ikinci ilmi, hadislerin illetlerini belirterek sahîhini sakîminden ayırması üçüncü ilmi, isimler ve künyeler dördüncü ilmi, cerh ve ta'dîl hükümleri beşinci ilmi, Resûlullah'ı (as) görenler ile görmedikleri halde O'ndan duymuş gibi hadis rivâyet edenleri ayırması altıncı ilmi, hadislerin bütün teker teker rivâyet senedlerini sayması yedinci ilmi, meziyetidir. Bunlar onun kitabında mücmel olan ilimlerdir.» (51)

İbnü Seyyidi'n-nâs buna şunları ilâve ediyor : «Şazz olan hadisleri sekizinci, mevkûf olanları bildirmesi dokuzuncu, müdrec hadisleri beyânı onuncu ilmî meziyetidir. Bunlar onun fâidesini çoğaltan meziyetlerdir.» (52)

Veliyyu'l-Lah ed-Dihlevî : «Ebû 'İsâ et-Tirmizî, Buḥârî ve Müslim'in metodlarını ve Ebû Dâvûd'un metodunu âdetâ birleştirip güzelleştirmiştir. Ayrıca onlara bütün belde fukahâsının, tâbi'nin ve sahâbenin fetvâlarının beyânını da eklemişti (53). Böylece bir câmi' meydâna getirmişti. Güzel bir ihtisârla hadis senedlerini özetlemeyi de ihmâl etmedi. Her hadisin sahîh mi, hasen mi, zayıf mı, münker mi olduğunu belirtti. İlim meraklısının dikkatli olması için de zayıf olan hadislerin zayıflık vecdini beyân etti. Bu sâyede mü'teber ile mü'teber olmayanı ayırdetmek imkân dâhiline girdi. İsmi ile söylenmesi gereken râvîyi ismiyle, künyesiyle söylenmesi gereken râvîyi künyesi ile söyledi. İlim ehlinin açıklamalarına muhtâc hiçbir gizlilik bırakmadı.

(51) Tuḥfetü'l-Aḥvezî (Muk.), 1/356.

(52) Tuḥfetü'l-Aḥvezî (Muk.), 1/356.

(53) Buḥârî'nin metodu; muttasıl olan sahîh hadisleri diğerlerinden ayırarak onlardan fikhî hükümler çıkarmak, tefsir ve siyeri hadislerden derlemekdi. Müslim'in metodu; Merfû' ve muttasıl olup da üzerinde icmâ' edilmiş sahîh haidleri toplayarak, onları hüküm çıkarmaya kolay gelecek tarzda tertib etmek ve herbir hadisin bütün senedlerini toplayarak metin ihtilaflarını ortaya koymakdi. Ebû Dâvûd'un metodu ise; fukahânın kendilerine delil olarak aldıkları hadislerle çeşitli mezheplerin hükümlerinin dayamağı olan hadisleri toplamak idi. (Tuḥfetü'l-Aḥvezî Muk. 1/357).

Bu yüzden Onun kitâbı için, müctehide kâfi, mukallide yeter hükmü verildi.» (54) der.

İbnü Tâhir, Tirmizî'nin bab teşkilindeki metodu için de şunları der : «İmâm-ı Tirmizî, evvelâ meşhur, senedi sahîh ve muteber hadis kitaplarında kendisinden rivâyetler bulunan bir sahâbeye dayanan bir hadisi alır ona göre bir bab teşkil eder. Daha sonra, mû'teber hadis kitaplarında hadisleri yer almayan (bu yer almayış sahâbeden dolayı değil, ondan rivâyet eden râvîlerin kusurlarından dolayıdır) başka sahâbeden gelen ve aldığı hadisin aynı hükmünü ifâde eden başka bir hadisi de o bâba kor. Daha sonra da : -Bu bâbda falandan, falandan da rivâyetler vardır; der.» (55)

Bütün bunları göz önüne alırsak Tirmizî'nin Sünen'i, muhteviyâtı bakımından, şu iki husûsiyetiyle temeyyüz eder görürüz; Birincisi, hadislerin senedleri üzerinde yürütülen tarafsız müte'âlâlar. İkincisi, müctehid fakîhlerin hadislere müstenid olan mezhebî ihtilaflarını belirten açıklamaları. Eşer bu bakımdan mühim ve mezheb ihtilafları sahasında ilk kitab kabul edilir.

Tirmizî ve «Hasen Hadis» :

Yukardaki iki husûsiyetten bilhassa ikincisini Sünen't-Tirmizî'nin orjinalitesi kabul edebilirsek de İmâm-ı Tirmizî'nin esas orjinalitesi, gerek tarifi ile gerekse ıstılah olarak, «Hasen Hadis» tabirinde tezâhür eder.

«Hasen» ifadesi Tirmizî'den önce Ahmedü'bnü Hanbel, İmâm-ı Buhârî ve onlardan önce de «Hasenü'l-İsnâd» şekli ile İmâm-ı Şâfi'î tarafından da kullanılmış ise de bu tâbiri kitâbında «Hasen-Sahîh», «Sahîh-Hasen», «Hasen», «Hasen-Garîb» gibi çeşitli şekillerle çok fazla kullanan Tirmizî olmuştur. Bu yüzden, Tirmizî'ni Sünen'i için İmâm-ı Nevevî Takrîb'inde : «Tirmizî'nin kitâbı hasen hadiste asıldır ve onunla meşhur olmuştur.» der (56)

Hasen hadisin Tirmizî'ye has bir târifi vardır. O, kitâbında bu tâbiri kullanırken bu mânâyı nazara almaktadır. Tirmizî'nin

(54) Hüccetü'l-Lâhi'l-Bâliğa, Şah Veliyyu'l-İlah Ed-Dihlevî, Tah. : Es-Seyyid Sâbık, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, Kâhire, 1/318.

(55) Şurûtu'l-Eimmeti's-Sütte, 14.

(56) Tedrîbü'r-Râvî, 1/166.

bu târifi şu şekildedir : «Hasen Hadis, senesinde, yalanla itham edilmiş bir tek râvî dâhî bulunmayan, aynı zamanda şazz (yâni : bir râvî'nin, kendisinden daha emîn diğer bir râvînin rivâyetine ters düşen rivâyeti...) da olmayan ve benzer diğer bir senedle de rivâyet edilmiş olan hadistir.» (57)

Alimlerden bir kısmı, târifin bu şekilde oluşuna bakarak sahîh hadisle hasen hadis arasında bir fark olmadığına kâni olmuşlardır (58).

Ebû'l-Feth, İbnü Seyyidi'n-Nâsi'l-Endüllisi : «Sahîh hadiste şart olmadığı halde, hasen hadiste ikinci bir senedle rivâyeti şart koşulmuştur.» (59) diyerek; İmâm-ı Nevevî de «Tirmizî (yaptığı târif ile) hasen hadisi iki şeyle sahîhden ayırmıştır. Birincisi, hasen hadisin râvîsi sahîhin râvisinden daha zayıf (daha az sikâ) dır. Hasen hadisin râvîsi yalanla itham edilmemiş olacaktır. Bu gibi şartlar râvînin zatı ile ilgilidir. Sahîh hadisin râvîsi için bu şartlar kâfi değildir. Ayrıca râvînin taşınması gereken zabt (zekâ, hıfz v.s.) ile ilgili şartları da taşınması gerekir ki sahîh hadis için râvî olabilsin. Hasen hadisin râvisinde bu şartların hepsi aranmaz. İkincisi, hasen hadiste, sahîh hadisin aksine, o hadisin ikinci bir sened ile de rivâyeti şart koşulmuştur...» (60) diyerek yukardaki âlimlerin fikrine itiraz etmişlerdir.

Tirmizî Sünen'inin sonundaki Kitâbu'l-İlel'inde hasen tâbiri için şunu da der : «Bu kitâbımızda 'Hasen' tâbiri ile biz isnâdî güzel olan hadisi kasedtik.» (61)

Tirmizî'nin Bazı Husûsî Tâbirleri :

Tirmizî'nin, kitâbında, kendisine has mânâlarla bol bol kullandığı bazı tâbirler de Sünen'inin orjinal yönlerinden biridir. Bu hûsûsî tâbirleri kısaca hulâsâ edecek olursak;

Fîhi Mekâl; Bu hadiste söz mahalli vardır. Yâni, muhaddisler bu hadis üzerinde ihtilaf etmişlerdir, demektir.

(57) Sünenü't-Tirmizî, 5/758.

(58) Tedrîbü'r-Râvî, 1/154.

(59) A.g.e., 1/155.

(60) A.g.e., 1/156.

(61) Sünenü't-Tirmizî, 5/758.

Zâhibü'l-Hadîs; hadisi giden, Yâni, hadisleri ezberledikten sonra çabuk unutan râvî...

İsnâduhû leyse bi-Z âke; İsnâdı o kadar kuvvetli olmayan...

Hâzâ Hadîs ün Garîbün İsnâden; yâni, bu hadis, metin bakımından değil de isnâdı bakımından garîb hadistir. (Yâni yalnız bir senedine göre hadisi sahâbeden bir tek râvînin rivâyet ettiği hadistir.)

Hâzâ Hadîs ün Ceyyidün; bu hoş bir hadistir. Hoş bir hadistir ama rütbesi sahîh hadisten düşüktür.

Hâzâ Eşahhu Min Zâlike; bu tâbiri Tirmizî, iki söz veya iki rivâyeti naklettikten sonra, birinin diğerine nazaran daha sahîh olduğunu ifâde için kullanır.

Hâze'l-Hadîs ü Eşahhu Şeyün Fî Hâze'l-Bâbi; bu hadis bu bابتaki hadislerin en sahîhidir. Bu tâbirden kasd, zayıf olsun sahîh olsun bu bابتaki hadislerin hepsinden daha makbuldur.

Hâzâ Hadîs ün Hasenün; yukarıda geçtiği gibi, isnâdı hoş olan veya İmâm-ı Tirmizî'nin 'Hasen' tâbirini târifine uygun olan hadistir.

Hâzâ Hadîs ün Hasenün Saîhün; bu hasen-sahîh hadistir. Bundan Tirmizî'nin kasdı hadis bizzat kendisi hasen olursa, bir başka senede göre de sahîh ise veya sahîh olan senedine nazaran güzel olan hadistir.

Kerâhet-Kerâhiyyet; mekrûh ve mekruhluuk... İmâm bu kelimeyi haram ve çekindirme mânâsına kullanmıştır.

Ehlü'r-Re'y; rey-içtihad ehli, bununla Hanefî âlimleri kasdolunur.

Aşhâbunâ; Arkadaşlarımız... Meslektaşlarımız... Maksat, hadis ehli muhaddislerdir.

El-Fukahâu; fakihler, müçtehidler. Kasıt, muhaddis olan müçtehidlerdir (62).

Tirmizî'nin Sünen'indeki Metodu :

(62) Tuḥfetü'l-Aḥvezî (Muk.), 1/396-427.

İmâm-ı Tirmizî Hazretlerinin bu tâbirler gibi Sünen'ini tasnif ederken uyduğu bazı âdetleri ve metodları vardır. Bunları da kısaca hulâsâ edecek olursak :

İmâm bir bâbta, bu bâb başlığı altında zikrettiği iki hadisten meşhûr olmayanını insanlara bildirir, böylece okuyucuyu uyarır.

Hadis senedlerindeki illetleri açıklar.

Önce bir bâb teşkil eder (bir bâb başlığı kor), sonra o husustaki bir veya daha çok hadisi rivâyet eder, daha sonra da, eğer varsa, o hadis hakkında muhaddislerin sözlerini, tenkitlerini nakleder. Son olarak da «-Bu bâbta faanın, falanın rivâyeti vardır.» diyerek diğer râvîleri sayar.

Herbir bâbta hadisin alındığı sahâbenin ismini evvelâ, râvîlerin ismini sonra sayarken çoğu kere tekrar etmez.

Bâblarda «-Bu bâbta falanın hadisi var.» dedikten sonra bazan o hadisi de rivâyet eder.

Bir bâbta yine bazan iki kere araları hadis rivâyeti ile açılmış olarak «-Bu bâbta falanların rivâyetleri var.» dediği olur. Bu durum, önce meşhûr hadisi aynı şekilde nakl etmesi halinde olur.

Bazan bâbların tercemelerini (başlıklarını) vermez, sadece «bâb» der, akabinde hadisi zikreder ve başka rivâyetlerin ilk râvîlerini sayar.

Eğer bir hadisi uzun olduğu için özetlemiş ise «-Bunda bir hikaye vardır.» veya «-Bu hadisin sözleri buradakinden çoktur.» ifadesi ile bu ihtisarına işâret eder.

Müşterek iki isim veya künye arasındaki farkları (başka başka râvîlerin isimleri olduğu için) beyân ederek karışıklığı önler.

Bir bâbta (aynı mevzuda) merfû ve mevkûf oluşunda fark olmayan, sahîh-merfû' bir hadis bulunduğu halde Tirmizî merfû' oluşunda değişiklik bulunan başka bir hadisi zikreder, daha sahîh olan önceki hadisi zikretmez. Yine bunun gibi hakkında

sahîh hadis bulunan bir bâbta zayıf olan hadisi kor, sahîh hadise «-Bu bâbta falandan rivâyet var.» kısmında işâret eder,

Bazan Tirmizî, râvîlerinden birinin mecdûl olması veya hadisteki bizzat za'fiyet veyâhut da senedteki inkita' gibi sebeblerle zayıflığı bâriz olan hadisi «hasen» olarak isimlendirir. (Yani, İmâm, hadisleri hasen olarak isimlendirmede gevşektir ve bu O'nun tenkîd edilmiş olan taraflarındandır).

İmâm, bâbların çoğunda hadisi rivâyet ettikten sonra ve sa-hâh mi hasen mi olduğunu bildirdikten sonra : «-İlim ehlinin ço-ğu..» veya «-İlim ehlinin hepsi indinde amel bu hadise göredir.» der (63).

Sünen'de Buhârî ve Müslim'in kitaplarındaki kadar hadis yoksa da içindeki tekrarlar onlara nazaran daha azdır (64).

Fakat buna rağmen Tirmizî çoğu bâb tercemelerini (aynen ve benzer şekilleri ile) ve hadisleri tekrar olarak çeşitli yerlerde irâd etmiştir. Meselâ; «Müslümanlar Üzerine Tesettür Bâbı», evvelâ «Hudûd» kitabında, ikinci olarak «Birr ve Takvâ» kitâbında yer almıştır. «Erkeklerin kırmızı Elbise Giymesi Bâbı»nı İmâm hem «Libâs» bölümünde, hem «Erkeklerin Kırmızı Elbise Giymelerinin Ruhsatı Bâbı» şekli ile «İsti'zân ve Âdâb» bölümüne koymuştur. Hadisler de bu şekilde tekrar edilmiştir.

Sünen'in Diğer Husûsiyetleri :

Hâfız İbnü'l-Cevzî «Mevzû'ât» ında, Tirmizî'nin Sünen'indeki hadislerden yirmi üçünün mevzu' (Uydurma) hadis olduğunu id-diâ etmiştir. İmâm-ı Suyûtî, İbnül'-Cevzî'nin bu iddiâsına cevap olmak üzere «el-Kavlü'l-Hasen Fi'z-Z'ebbi 'Ani's-Sünen» isimli bir eser yazmış ve uydurma olduğu ileri sürülen hadislerin sağlam olduklarını isbât etmiş (65).

Sünen'in şârihlerinden el-Mübarekfürî bu husûsta : «İmâm-ı Tirmizî'nin kitâbında (mevzu' değil fakat) zayıf hadisler mev-

(63) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/386-393.

(64) İslâm Ansiklopedisi, 12-1/388.

(65) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/365.

cüddür. Lâkin İmâm zâten onların zayıf olduklarını ve illetlerini belirtmiştir.» der (66).

Sünen'deki hadislerin sayısı husûsunda karşımıza iki rakam çıkıyor. Sünen şerhi «Tuḥfetü'l-Aḥvezi» de son hadisin numarası (4051) dir. Sünen'in beş ciltlik son baskısında ise son hadis numarası (3956) dır. Bunlara göre yuvarlak bir rakam vermek ister isek «Termizî'nin Sünen'inde dört bin hadis vardır.» diyebiliriz.

Sünen'i bizzat Tirmizî Hazretlerinden işitip sonraki nesillere aktarma şerefini yüklenen altı isim görüyoruz. Tabî'î ki bu zatlar İmâm'ın yakın talebeleridir :

Hâfız Ebû Ca'ferü'bnü'z-Zübeyr bu altı râviyi şu şekilde sıralar: «Sünen'i İmâm-ı Tirmizî'den altı kişi rivâyet etmiştir. I-Ebû'l-'Abbâsi'bnî Muḥammed İbni Aḥmede'bnî Mahbûbi'l-Mahbûbî, II -Ebû Sa'îd el-Heysemü'bnü Küleybi's-Şâsi, III -Ebû Zerr Muḥammedü'bnü İbrâhîm, IV -Ebû Muḥammed el-Ḥasenü'bnü İbrâhîm el-Kaṭṭân, V -Ebû Hâmîd Aḥmedü'bnü 'Abdullahi't-Tâcir, VI -Ebû'l-Hasan el-Fizârî...» (67).

Sünenü't-Tirmizî diğer birçok kitapları gibi bazı esas kısımlara ayrılmıştır. Bu kısımlara «Kitâb» veyâ «Ebvâb» ismi verilmiştir. Her bir kısım kendi içinde bâblara ayrılmıştır. Eğer bu kitapların isimlerini ve kaç bâbtan müteşekkil olduklarını sıralayacak olursak incelemekte olduğumuz Sünenü't-Tirmizî'yi hemen hemen hulâsâ etmiş olacağız. Böylece okuyucu kitabda hangi mevzuların mevcut olduğunu görmüş olacaktır. Biz buna, araştırmalara kolaylık olur ümidi ile bölümlerin hangi cilt hangi sahifelerde bulduklarını hem esas Sünen'e hem de Sünen'in şerhlerinden 'Ârizetü'l-Aḥvezi ve Tuḥfetü'l-Aḥvezi'ye göre belirteceğiz:

(66) A.g.e., 1/367.

(67) Tuḥfetü'l-Aḥvezi, 1/360.

Kitabın İsmi (Bölüm İsmi)	Süneni't-Tirmizî		Tuhfetü'l-Ahvezi		'Arizetü'l-Ahvezi		Bâb Adedi
	Cilt	Sayfa	Cilt	Sayfa	Cilt	Sayfa	
Tahâret	I	5	I	18	I	6	112
Salât	"	278	"	40	"	247	213
Vitr	II	314	II	533	II	240	21
Cum'â	II	359	"	613	"	274	80
'İydeyn	"	410	III	70	III	2	15
Sefer	"	428	"	100	"	14	43
Zekât	III	12	"	241	"	94	38
Savm	"	66	"	359	"	195	82
Hacc	"	173	"	536	IV	22	116
Cenaiz	"	297	IV	39	"	186	76
Nikâh	"	391	"	196	"	298	44
Redâ	"	452	"	302	V	87	19
Talak-Li'ân	"	478	"	339	"	123	23
Buyû'	"	511	"	394	"	198	76
Ahkâm	"	612	"	551	VI	63	42
Diyât	IV	10	"	642	"	156	22
Hudûd	"	38	"	685	"	195	30
Sayd	"	64	V	34	"	251	19
Edâhi	"	83	"	73	"	288	22
Nuzûr-Eymân	"	103	"	121	VII	2	20
Siyer	"	119	"	152	"	32	48
Fezâilü'l-Cihâd	"	164	"	247	"	121	26
Cihâd	"	191	"	311	"	165	40
Libâs	"	217	"	383	"	219	45
Et'ime	"	250	"	488	"	281	48

Eşribe	IV	290	V	598	VIII	48	21
Birr-Sıla	"	309	VI	21	"	91	87
Tıbb	"	381	"	187	"	188	35
Ferâiz	"	413	"	264	"	239	23
Vesâyâ	"	430	"	300	"	268	7
Velâ-Hıbe	"	437	"		"	282	7
Kader	"	443	"	334	"	294	18
Fiten	"	460	"		IX	2	79
Rü'yâ	"	532	"	548	"	123	10
Şehâdet	"	544	"	577	"	169	4
Zühhd	"	550	"	589	"	181	65
Sıfâtu'l-Kıyâmet	"	611	VII	98	"	252	60
Sıfâtu'l-Cennet	"	671	"	225	X	2	27
Sıfâtu'l-Cehennem	"	701	"	294	"	43	13
İmân	V	3	"	333	"	68	18
İlim	"	28	"	404	"	113	19
İsti'zân-Adâb	"	52	"	460	"	160	34
Emsâl	"	144	VIII	152	"	295	82
Fezîlî'l-Kur'an	"	155	"	178	XI	2	25
Kıra'ât	"	185	"	246	"	48	11
Tefsîru'l-Kur'an	"	199	"	277	"	67	96
Da'avât	"	455	IX	309	"	265	123
Menâkıb	"	583	X	74	XIII	93	74

Burada cilt ve sayfa numaralarını verdiğimiz Sünen, Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşlarının tahkiki ile Mısır'da yapılmış olan beş ciltlik baskıdır. Kezâ Tuhfetü'l-Ahvezi, Kâhire Matba'atü'l-Behâle'de yapılmış olan tarihsiz nüshadır. 'Arizetü'l-Ahvezi de Mektebetü'l-Me'ârif - 1353 (hic), Beyrut baskısıdır.

Sünen, hicrî - 1292'de iki cilt halinde Kâhire'de Bulak Matba'asında; hicrî - 1283'de Taş basma olarak Mirtah'da (68); hicrî - 1293'de tek cilt halinde Hindistan'da; hicrî - 1328'de Delhi'de; hicrî - 1350/1352 arasında İbnü'l-Arabî'nin şerhi ile Mısır'da tab' olunmuştur (69). Son baskısı elimizde bulunan beş ciltlik, Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşlarının tahkiki ile olan tarihsiz Mısır baskısıdır.

Bu kısa araştırmamızda Sünen'in orjinal veyâ en eski nüshasının nerede ve hangi kütüphânedeki olduğunu bulamadık.

Sünen'in Şerhleri, Muhtasarları ve Müstahrecleri :

Tirmizî'den sonra eseri üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında şerhler gelir. Bu şerhlerin mühim olanlarını müellifleri ile beraber şöylece sıralanabilir :

I) Şerhu'l-Hâfız Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (v. 546) : Kitabın ismi «'Ariżatü'l-Ahvezî» dir. İmâm-ı Suyûtî bu şerh hakkında : «Tirmizî'nin kitabını Kâdî İbnü'l-Arabî'den daha mükemmel surette şerh eden görmedim.» der. Bu Şerh Sünen'in en meşhur şerhlerindedir.

II) Şerhu'l-Hâfız Ebu'l-Feth Muhammedü'bnü Muhammed, İbnü Seyyidi'n-Nâs (v. 734). Bu kitabın yarımındır. Sünen'in üçte ikisini on ciltte şerh etmiştir. Eğer bu kitabın hadis fenni üzere ihtisârı yapılmış olsa daha mükemmel olur. Zeynüddin 'Abdurrâhîmü'bnü Hüseyinî'l-İrâkî bu şerhi tamamlamıştır.

III) Şerhu'l-Hâfız Ebû Dâvûdi's-Sicistânî 'Ömer İbnü 'Alî, İbnü'l-Mulâkkın (v. 804). Bu kitabın Sünen'deki, Saḥîḥayn ve Sünenü Ebî Dâvûd üzerine zâid olan hadislerin şerhidir.

IV) Şerhu'l-Hâfız İbnü Haceri'l-Askalânî, İsmi «Lübâb» olan bu kitabın nefis bir şerhdur.

V) Şerhu Sırâcuddîn 'Ömere'bnü Rislânî'l-Bulkînî (v. 805). Bu kitabın tamamı değildir. İsmi «el-'Urfü's-Şuzzî»dir.

VI) Şerhu 'Allâme Muhammed Tâhir.

(68) İslâm Ansiklopedisi, 12-I/388.

(69) Mu'cemu'l-Matba'ati'l-Arabiyye, Yusuf Elyân Sergisi, Serkis Matba'ası, Kahire, 1928 (hic. : 1346), 1/632.

VII) Şerhu Celâlî'd-Dîn es-Suyûtî (v. 911). Eserin adı «Kûtu'l-Mu'tezî 'Alâ Tirmizî»dir.

VIII) Şerhu Ebû T ayyîb es-Sindî.

IX) Şerhu Hâfız Zeynü'd-Dîn 'Abdurrahmânü'bnü Aḥmede'bnî Recebî'l-Ḥanbelî (v. 795).

X) Şerhu Zeynü'd-Dîn 'Abdurrahmânü'bnü Aḥmed İbni'n-Nakîb. Bir yangında telef olan bu şerh yirmi ciltti.

XI) Şerhu Şeyh Sırâcu'd-Dîn Aḥmedü's-Serhendî, bu farsça bir şerhdır.

XII) Şerhu Ebu'l-Ḥasani'bnî 'Abdullhâdî es-Sindî (v. 1139). Bu hoş bir şerhdır.

XIII) Şerhu 'Aliyyu'l-Kârî. Eserin ismi «Vesâil»dir.

XIV) Şerhu 'Abdurra'ûf el-Menâvî (70).

XV) Şerhu Ebu'l-'Alâ Muḥammed 'Abdurrahmânü'bnü 'Abdurrahîmi'l-Mübârekfûrî (v. 1283 hic.). Bu şerh son devir eserlerindendir. Adı «Tuḥfetü'l-Aḥvezi» olan bu eser onbir cilttir ve ilk cildi mukaddimedir.

sıraladığımız bu şerhlerden başka Sünen üzerine yapılmış birtakım ihtisarlar da vardır. Keşfu'z-Z unûn bunlardan üçüncü ismini vermiştir :

I) Muḥtaşaru'l-Câmi' : Necmüddîn Muḥammedü'bnü 'Aḳîl (v. 723).

II) Muḥtaşaru'l-Câmi' : Necmüddîn Süleymânü'bnü 'Abdulḳâvîyyit't- T üfî (v. 710).

III) Muḥtaşaru'l-Hâfız Salâhuddîn Ḥalîlü'bnü Kikeldîyyi'l-'Alâf. Bu ihtisarda sadece yüz hadis seçilmiştir (71).

Sünen'in bir tek de müstahrecini tesbît edebildik. O da Ebû 'Aliyyi't- T üsî'nin «Mustahrecü'l-Câmi'» idir (72).

(70) Keşfu'z-Z unûn, 1/559; Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/369-386; İslâm Ansiklopedisi, 12-I/389.

(71) Keşfu'z-Z unûn, 1/559.

(72) Tuḥfetü'l-Aḥvezi (Muk.), 1/386

Tirmizî'nin Diğer Eserleri :

«Mevzû'âtu'l-Ulûm»da : «İmâm'ın hadis sahasında tasnif-i kesîresi vardır.» denilmektedir (73), Fakat diğer kaynaklarda bu fikri kuvvetlendirecek herhangi bir bilgiye veya kitab ismine rastlayamadık.

İslâm Ansiklopedisi'inde de : «Hadis sahasında O'na, bir kırk hadis mecmu'ası atfedildiği lâkin böyle bir kitaba rastlanılmadığı» (74) belirtilmektedir.

Tehzîbü't-Tehzîb'inde İbnü Hacer : «Tirmizî'nin Kitâbü'z-Zühd, Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Künâ, Kitâbu't-Târîh ve Kitâbu'l-İlel isminde kitapları vardır.» der (75).

Bu benzeri, âlimlerin sözlerine istinâden İmâm'ın eserlerini şöyle sıralayabiliriz :

- I) Câmîü't-Tirmizî (Sünen).
- II) Kitâbu's-Şemâil (eş-Şemâil).
- III) Kitâbu'l-İlel (Kitâbu'l-İleli'l-Kebîr).
- IV) Kitâbu't-Târîh.
- V) Kitâbu'z-Zühd.
- VI) Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Künâ.
- VII) Iefsîru'l-Kur'ân (76).

Tirmizî'nin bunlar arasında ikinci derecede mühim eseri eş-Şemâil'idir. Bu eser «eş-Şemâilü'n-Nebeviyyü ve'l-Hasâilü'l-Muštafa-viyyü» ve «Şemâilü'n-Nebî» ve «Şemâilü't-Tirmizî» isimleriyle bilinir. Fakat son isim meşhûrdur.

Eş-Şemâil'in hicrî 1264'de İstanbul'da, 1262'de Kelküta'da, 1310'da Fas'ta baskısı yapılmıştır. Bunlar kitabın meşhûr baskılarıdır (77).

(73) Mevzû'âtu'l-Ulûm, 1/585.

(74) İslâm Ansiklopedisi, 12-I/389.

(75) Tehzîbü't-Tehzîb, 9/389.

(76) Tuhfetü'l-Ahvezi (Muk.), 1/341.

(77) Mu'cemu'l-Ma'bü'âtü'l-Arabiyye, 1/663.

Sünen gibi Tirmizî'nin bu eseri üzerine de birçok şerhler yapılmıştır. Bilinen şerhleri şöylece sıralanabilir :

I) Eşrefü'l-Vesâil, İbnü Haceri'l-Heysemî (v. 973). İbnü Hacer bu eserini Mekke'de Harem-i Şerif yazmıştır.

II) Şerhu Muşlihiddin Muhammedü'bnü Salâhi'l-Lârî (v. 997). Hem farsçası, hem arapçası vardır.

III) Zührü'l-Hamâil 'ale-ş-Şemâil, Celâlüddin es-Suyûtî.

IV) Cem'u'l-Vesâil, 'Aliyyü'l-Kârî (v. 1016).

V) Tehzîbu'l-Şemâil, Muhammedü'bnü 'Ömere'l-'Antâkî' bu eserini II. Bâyezîd'e hediye etmiştir.

VI) Şerhu 'Aşımuddîn İbrâhîmü'bnü Muhammedi'l-İsferâyî-nî (v. 943).

VII) Şerhu Mevlâ Muhammedü'l-Hanefî

VIII) Şerhu 'Abdurrâ'ûfî'l-Münâvî; Mevlâ Ahmedü'bnü Hayrîd-dîni'l-Aydîni (bu zat Hoca İshak Efendi ismi ile meşhurdur) (v. 1120), bu eseri Türkçeye çevirmiştir (78).

X) El-Fevâidü'l-Celiletü'l-Behiyye, Muhammedü'bnü Kâsım'l-Cessâs (79).

Tirmizî'nin bir diğer meşhûr eseri «Kitâbu'l-İlel»dir. Çok övülmüş olan bu kitabın Sünen'in sonundaki mi yoksa İbnü Nedîm'in dediği gibi «Kitbu'l-İle. ismindeki başka bir ilel mi olduğu ihtilaflıdır (80).

Tirmizî hakkında daha çok ve daha derli toplu bilgiyi Nured-dîn 'Atar'ın tez olarak hazırladığı ve bastırıldığı «El-İmâmu't-Tirmizî ve'l-Muvâzenetü Beyne Câmi'uhû ve Beyne's-Sahîhayn» isimli eserde bulmak mümkündür. (Matba'atü'l-Cennet - 1970).

(78) Keşfuz-Zunûn, 2/1059-1060.

(79) İslâm Ansiklopedisi, 12-1/388.

(80) el-Fihrist, İbnü Nedîm, Daru'l-Marifet Beyrut tarihsiz, 325.